

Eva Lenneis, Jens Lüning, DIE ALTBANDKERAMISCHEN SIEDLUNGEN VON NECKENMARKT UND STROGEN, Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie, t. 82, Bonn 2001, 443 ss., 125 rycin, 30 tablic, 5 tablic-fotografii, 2 plany poza tekstem, 1 dyskietka poza tekstem.

82 tom z serii Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie zawiera kolejną pracę, w której prezentowane są wyniki badań prowadzonych w ramach międzynarodowego programu „Ausgrabungen zum Beginn des Neolithikums in Mitteleuropa”. Program ten, realizowany w połowie lat 1980-ych pod kierownictwem J. Lüninga, poświęcony był początkom kultury ceramiki wstęgowej rytej (dalej KCWR)¹. Tematem recenzowanej monografii są dwie osady z wczesnej fazy KCWR² z Austrii, położone najbliżej „kolebki” KCWR w północno-zachodnich Węgrzech i południowo-zachodniej Słowacji. Praca składa się z dwóch odrębnych części: analizy materiału zabytkowego i obiektów nieruchomych, napisanych przez dwóch autorów, E. Lenneis i J. Lüninga, którzy, jak sami zaznaczają, na początku działali wspólnie, jednak od pewnego momentu pracowali niezależnie. E. Lenneis przygotowała swoją część wcześniej, pod koniec 2000 r., nie znając zatem wyników badań J. Lüninga, który zakończył je pół roku później. Tylko J. Lüning podjąć mógł zatem dyskusję z opracowaniem E. Lenneis i dlatego też w publikacji zachowano, trochę wbrew klasycznemu i logicznemu układowi tego typu prac, porządek chronologiczny, biorąc pod uwagę czas ukończenia każdej części. Dla obu zastosowano wspólną numerację stron, rozdziałów i rycin, przy czym ich spis dołączono jedynie do części pierwszej, podobnie jak streszczenie w językach angielskim i francuskim. Oddzielne są natomiast wykazy cytowanej literatury.

Część pierwsza, autorstwa E. Lenneis (wraz z fragmentami napisanymi przez J. Lüninga i P. Stadlera), zacytowana jest *Die altbandkeramischen Siedlungen von Neckenmarkt und Strogen. Das Fundgut. Studien zu Struktur und Entwicklung frühneolithischer Siedlungen in östlichen Mitteleuropa* i zawiera opracowanie ceramiki z obu wymienionych stanowisk. Dołączono do niej, w formie aneksów, wyniki przeprowadzonych już wcześniej, częściowo także opublikowanych, analiz innych kategorii źródeł: krzemieni (D. Gronenborn), kości (E. Pucher) oraz makroszczątków roślinnych (A. Kreuz).

Praca E. Lenneis składa się z 8 zasadniczych rozdziałów. Rodział 1 (*Einleitung und Forschungsgeschichte*, s. 4–10) stanowi wprowadzenie w problematykę badań nad początkami KCWR. W podrozdziale 1.1. (*Das internationale Forschungsprojekt „Ausgrabungen zum Beginn des Neolithikums in Mitteleuropa”*, s. 4–5) J. Lüning omówił krótko założenia kierowanego przez siebie projektu, w ramach którego, prócz prezentowanych w tej pracy dwóch stanowisk austriackich, przebadano 10 in-

¹ Prócz licznych drobnych wzmianek ukazała się dotychczas monografia osady w Bruchenbrücken, zob. *Ein Siedlungsplatz der ältesten Bandkeramik in Bruchenbrücken, Stadt Friedberg/Hessen*, J. Lüning red., Bonn 1997, oraz publikacje 3 dysertacji doktorskich: opracowania krzemieni (D. Gronenborn, *Silixartefakte der ältestbandkeramischen Kultur*, Bonn 1997), ceramiki ze stanowisk niemieckich (M. Claeders, *Die Tonware der ältesten Bandkeramik: Untersuchungen zur zeitlichen und räumlichen Gliederung*, Bonn 2001) i makroszczątków roślinnych (A. Kreuz, *Die ersten Bauern Mitteleuropas — Eine archäobotanische Untersuchung zu Umwelt und Landwirtschaft der ältesten Bandkeramik*, „Analecta Praehistorica Leidensia”, t. 23, Leiden 1990). Nadal na publikację czeka rozprawa H. Stäubego — H. Stäuble, *Häuser und absolute Datierung der ältesten Bandkeramik*, doktorat na Uniwersytecie Goethego we Frankfurcie nad Menem, Frankfurt am Main 1994.

² Według terminologii polskiej — „fazy I KCWR” (A. Kulczycka-Leciejewiczowa, *Pierwsze wspólnoty kultury ceramiki wstęgowej rytej na ziemiach polskich*, „Archeologia Polski”, t. 32: 1987, z. 2, s. 293–348), według najbardziej rozpowszechnionej terminologii niemieckiej — „najstarszej KCWR” („älteste Bandkeramik”; H. Quitta, *Zur Frage der ältesten Bandkeramik in Mitteleuropa*, „Prähistorische Zeitschrift”, t. 38: 1960, s. 1–38). E. Lenneis w recenzowanej pracy stosuje jej podział na 2 podfazy: najstarszą — „älteste”, i starszą — „ältere”, choć to drugie określenie używane jest także dla współczesnej jej, ale różnej od niej typologicznie fazy Flomborn-Zofipole-Ačkovy (por. np. M. Claeders, *op. cit.*; patrz też uwagi niżej).

nych osad wczesnowstęgowych z różnych rejonów Niemiec. W podrozdziale 1.2. (*Forschungsgeschichte*, s. 5–10) E. Lenneis przedstawiła krótko całą historię badań i dotychczasowy stan wiedzy na temat wczesnej fazy KCWR. Szczególnie przydatne wydaje się tabelaryczne zestawienie systemów chronologicznych wypracowanych przez licznych badaczy dla różnych regionów i podjęta tym samym próba ich synchronizacji oraz zaprowadzenia porządku w nazewnictwie i podziale wczesnych faz KCWR. Sformułowane przez E. Lenneis postulaty badawcze jednoznacznie wskazują, że ambicją Autorki było nie tyle samo opracowanie dwóch kolejnych stanowisk, ile istotny wkład w badania nad słabo rozpoznanymi początkami KCWR³.

Rozdział 2 (*Topographie*, s. 10–27) poświęcony jest środowisku naturalnemu i kontekstowi archeologicznemu obu stanowisk. Osada w Neckenmarkt położona jest w regionie Burgenland, około 3 km od granicy węgierskiej, a zatem najbliższej obszarowi wyjściowego KCWR. W regionie tym znajduje się w sumie aż 44% wszystkich austriackich stanowisk omawianej kultury. W najbliższej okolicy Neckenmarkt znanych jest 8 stanowisk datowanych na wczesną fazę KCWR. E. Lenneis zakłada, że mogły one być sobie współczesne i stanowić jeden mikroregion osadniczy (Siedlungskammer). Argumentem przemawiającym za taką hipotezą ma być przedstawiona w pracy próba rekonstrukcji obszarów użytkowanych przez ludność tej kultury na podstawie istniejących modeli i cech środowiska naturalnego. Wykazała ona, że mimo dużej gęstości zasiedlenia, obszary te nie pokrywały się. Wielkość całego stanowiska oszacowano na około 2,8 ha, przy czym obejmuje ono zarówno pozostałości osadnictwa wczesnej, jak i klasycznej fazy KCWR. Na podstawie badań powierzchniowych stwierdzono, że zasięgi ich częściowo się wykluczają. W latach 1984 i 1985 przebadano w sumie 2400 m², przecinając stanowisko dwoma wykopami: północnym i południowym (Nordfläche/Fläche 2 i Südfläche/Fläche 1).

Stanowisko w Strogen znajduje się blisko granicy czeskiej, w regionie Horner Becken, gdzie lokalizuje się aż 45% austriackich stanowisk KCWR. W pobliżu Strogen znanych jest 14 stanowisk wczesnej i aż 29 klasycznej fazy KCWR. Również dla tego regionu przedstawiona została próba rekonstrukcji obszarów użytkowanych przez ludność tej kultury, która wykazała, że w czasach wczesnej KCWR teren ten nie był zbyt gęsto zasiedlony. Samo stanowisko zajmuje powierzchnię 1500–2000 m² i zostało przebadane w całości w roku 1984.

Rozdział 3 (*Fundverteilung*, s. 27–79) zawiera ogólną prezentację pozyskanego materiału zabytkowego, który zbierany był na obu stanowiskach z podziałem na metry kwadratowe i warstwy mechaniczne o miąższości 10 cm. Otwierają go zestawione w formie tabel szczegółowe inwentarze zabytków (podrozdział 3.1. — *Fundinventare*, s. 27–46). Znacznie bardziej interesujący jest podrozdział 3.2. (*Verteilungsanalysen*, s. 47–78), w którym omówione zostały wyniki analizy dyspersji zabytków w obrębie stanowiska. Analizę przeprowadzono wykorzystując pakiet programów WinSerion 1.0, autorstwa P. Stadlera, który sam omówił go krótko w podrozdziale 3.2.1. (*Auswertungen mit WinSerion 1.0*, s. 47–49). W pracy przedstawiono rozrzut następujących kategorii znalezisk: ceramiki (z podziałem na zdobioną i niezdobioną), polepy, krzemieni, kamieni, kości i makroszczątków roślinnych. Analiza miała na celu poznanie mechanizmów wypełniania jam i ich relacji z domami, a także różnorodnych stref aktywności w obrębie stanowiska. Zaobserwowano następujące prawidłowości: koncentrację ceramiki, zwłaszcza zdobionej, w południowo-wschodniej części domów, szczególnie we wschodnich „długich jamach”; dużą koncentrację polepy w „długich jamach” domu 5 w Neckenmarkt, interpretowaną jako świadectwo pożaru; korelację obszarów koncentracji kości i krzemieni, mającą świadczyć o wykorzystaniu tych drugich do przetwarzania żywności; koncentrację polepy w dołkach postępujących, zaobserwowaną w Strogen, interpretowaną jako dowód istnienia w tym miejscu palenisk.

Wyniki te porównano następnie z innymi stanowiskami KCWR, choć tego typu dokładne analizy, które przeprowadzić można jedynie wtedy, gdy materiał inwentaryzowany jest równie szczegółowo,

³ Obszerne omówienie stanu badań nad początkami KCWR i licznych związanych z nimi kontrowersji także w: D. Gronenborn, *A variation on a basic theme: the transition to farming in southern central Europe*, „Journal of World Prehistory”, t. 13: 1999, nr 2, s. 123–210.

nie należą, niestety, do standardu opracowań. Powszechnie znany model stref aktywności w domostwie KCWR, opracowany dla jej klasycznej fazy z Aldenhovener Platte⁴, nie jest, jak się okazuje, obowiązujący we wczesnej fazie tej kultury, choć już wtedy widoczne są pewne reguły. Generalnie koncentracja materiału zabytkowego wskazuje na większe znaczenie południowej strony domu.

Najbardziej obszerny rozdział 4 (*Keramik*, s. 79–186) poświęcony jest w całości tylko jednej kategorii źródeł — ceramice. Otwiera go omówienie sposobu opracowania: cały materiał podzielono na „jednostki naczyniowe” (*Gefäßeinheiten*) i opisano według numerycznego kodu stworzonego dla potrzeb projektu. Szczegółowe dane dotyczące zarówno formy, jak i zdobnictwa ceramiki zamieszczone są na dyskietce dołączonej do pracy.

Podrozdział 4.2. (*Gefäßzusammenfügungen aus verschiedenen Fundeinheiten*, s. 93–112) poświęcony jest analizie sklejek w obrębie obiektów, która stała się przyczynkiem do rozważań na temat homogeniczności obiektów i procesu ich wypełniania. W tym miejscu odczuwa się jednak pewien niedosyt — przy tak rozbudowanej bazie źródłowej zdecydowanie za mało miejsca poświęcono na interpretację.

W podrozdziale 4.3. (*Analyse der Formen und Verzierungen*, s. 113–157) przedstawiona została analiza form i zdobnictwa, przeprowadzona w dwojaki sposób. Najpierw wykonano klasyczną analizę typologiczną dystyngtywnych fragmentów ceramiki, a następnie analizę statystyczną opisanych numerycznie cech całego materiału: seriacje naczyń oraz jam. Przeprowadzono je wielostopniowo, dokonując redukcji cech. W wyniku ostatniej, najważniejszej seriacji, ograniczonej do homogenicznych zespołów z obu stanowisk, wyodrębniły się 3 zgrupowania, które uznano za fazy chronologiczne. Dla odtworzenia pełnej chronologii stanowisk zdecydowano porównać i połączyć wyniki obu analiz — tradycyjnej i statystycznej.

W podrozdziale 4.4. (*Relative Chronologie*, s. 157–179) omówiono chronologię względną osad na podstawie analizy typologicznej i seriacji naczyń glinianych. Otworzyło go bardzo szczegółowe datowanie zawartości wszystkich jam, przedstawione zarówno w formie opisowej, jak i wykresu. W sumie dla stanowiska w Neckenmarkt wyróżniono 5 faz osadnictwa, z czego 4 na podstawie typologii i 3 na podstawie seriacji — tylko 2 fazy typologiczne miały swoje statystyczne odpowiedniki. Pierwsza faza osadnicza odpowiada rozwiniętej najwcześniejszej fazie KCWR, dwie następne późnej fazie wczesnej KCWR, faza czwarta młodszej KCWR, z dwiema podfazami — pierwszą reprezentowaną przez ceramikę nutową, drugą przez materiały grup Żeliezovce i Keszthely. Piąta faza osadnicza związana jest ze znacznie późniejszym horyzontem Košihy-Čaka/Máko. Analiza typologiczna materiału ze Strogen sugerowała znaczną jego jednorodność, jednak nie potwierdziły tego wyniki seriacji, w których ceramika z tego stanowiska znalazła się w 3 zgrupowaniach, odpowiadających 1, 2 i 3 fazie osadniczej z Neckenmarkt. Dla każdego ze stanowisk przedstawiono krótką charakterystykę wyróżnionych faz. Najistotniejsze — jak się wydaje — jest wyodrębnienie w ramach jednorodnej do tej pory wczesnej fazy KCWR trzech podfaz i to dla dwóch stanowisk, oddalonych od siebie o ponad 200 km. Na podstawie obserwacji z innych stanowisk austriackich E. Lenneis zaproponowała ogólny podział wczesnej KCWR na 2 fazy: wczesną (Ia), reprezentowaną w Brunn II i w końcowym jej etapie w Neckenmarkt i Strögen, oraz późną (Ib), występującą także na dwóch omawianych tu stanowiskach. Istotne jest przy tym, że nie widać pomiędzy nimi wyraźnych przerw, lecz raczej stopniowy rozwój, sugerujący ciągłość zasiedlenia.

Podrozdział 4.5. (*Chronologie und Kontakte*, s. 180–187) poświęcony został kwestiom chronologii i kontaktów. Omówiono je osobno dla obu stanowisk, ale ze względu na słaby stan wiedzy na temat początków KCWR nie uwzględniano wyróżnionych dla nich faz osadniczych, lecz zastosowano jedynie bardzo ogólny podział na wczesną i późniejszą KCWR. W ceramice ze stanowiska w Neckenmarkt w obu tych okresach charakterystyczne są silne związki z obszarem północno-zachodnich Węgier, widoczne zresztą jeszcze lepiej w krzemieniarstwie. O tym, że stanowisko to położone jest na skraju tego regionu KCWR, świadczyć mogą pojedyncze elementy „obce”, zachodnie. Natomiast osada w Strogen związana jest raczej z obszarem zachodnim i północno-zachodnim (Morawy), choć tu także

⁴ Np. U. Boelicke, *Gruben und Häuser: Untersuchungen zur Struktur Bandkeramischer Hofplätze*, [w:] *Siedlungen der Kultur mit Linearkeramik in Europa. Internationales Kolloquium Nové Vozokany 17.–20. November 1981*, Nitra 1982, s. 17–28.

mówić można o pewnych wpływach z południowego wschodu. Uwagi te stały się przyczynkiem do bardziej ogólnych rozważań nad regionalizacją wczesnej KCWR, do tej pory powszechnie uważanej za jednorodną⁵. E. Lenneis sugeruje, że jest to raczej wynik bardzo jeszcze słabego stanu badań, gdyż wnikliwa analiza materiałów wskazuje, że już w tym okresie widoczne są zaczątki późniejszych regionalnych grup KCWR⁶. Niezwykle ciekawa jest zależność między strefą występowania zdobnictwa klutego we wczesnej KCWR a obszarem genetycznym kultury ceramiki wstęgowej klutej.

W rozdziale 5 (*Absolute Chronologie*, s. 187–191) przedstawione zostało datowanie absolutne obu stanowisk na podstawie czterech dat ¹⁴C z Neckenmarkt i trzech ze Strogen oraz nawiązań do innych osad KCWR, dla których ustalono chronologię bezwzględna. Na tej podstawie uznano, że osadnictwo KCWR w Neckenmarkt istniało w latach pomiędzy 5450/5400–5050/5000 B.C., a w Strogen w latach 5500/5400–5300/5250 B.C.

W rozdziale 6 (*Siedlungsentwicklung nach den Ergebnissen der Fundanalysen*, s. 192–204) przedstawiono rozwój obu osad na podstawie analizy ceramiki. W Neckenmarkt z każdą z trzech datowanych na wczesną KCWR faz osadnictwa związane były 2 domy, po jednym w każdym wykopie (Nordfläche/Fläche 2 i Südfläche/Fläche 1). Nie odkryto natomiast żadnych domostw datowanych na klasyczną i późną fazę KCWR; przypuszcza się, że mogły się one znajdować między odsłoniętymi wykopaliskowo odcinkami. Nieco inaczej wygląda sytuacja na przebadanej w całości osadzie w Strogen, gdzie w każdej fazie osadniczej istniał tylko jeden dom, a następny wznoszony był w pewnej odległości na wschód od poprzedniego.

W rozdziale 7 (*Besonderheit des Fundgutes*, s. 205–212) omówione zostały nieliczne znaleziska szczególne: zabytki z kości i poroża, marmurowy paciorek oraz ceramiczna aplikacja z przedstawieniem ludzkiej twarzy. Temu ostatniemu znalezisku poświęcono szczególnie dużo uwagi.

Rozdział 8 (*Konsequenzen aus den Forschungen in und den Studien zu Neckenmarkt und Strogen im europäischen Kontext*, s. 213–217), ostatni autorstwa E. Lenneis, stanowi rodzaj podsumowania — ocenę znaczenia badań w Neckenmarkt i Strogen w kontekście europejskim. Omówiono tu krótko wyniki najnowszych prac wykopaliskowych z Austrii (m.in. w Brunn I–III, Asparn/Schletz i Franzhausen). Za szczególnie istotne uznać należy badania w jednym mikroregionie w okolicach Horn, mające na celu rozpoznanie struktury osadniczej wczesnej KCWR. Wszystko to pozwala umieścić omawiane dwa stanowiska w szerszym kontekście. Niezwykle interesujące wydaje się stwierdzenie na podstawie badań w Neckenmarkt i Strogen istnienia różnorodnej struktury osad wczesnej KCWR. E. Lenneis wyróżnia 2 typy zabudowy — ciasnej, gdzie te same jamy były użytkowane w kilku fazach (Neckenmarkt, Brunn I–III), oraz luźniejszej, z jamami jednofazowymi (Strogen). Istotne jest, że po raz pierwszy udowodniono dla wczesnej KCWR istnienie pojedynczych zagród (Einzelhof).

Uzupełnieniem pracy E. Lenneis są zawarte w rozdziale 11 (*Anhang — Ergebnisse der Spezialuntersuchungen*, s. 249–275) aneksy dotyczące innych kategorii źródeł, autorstwa D. Gronenborna (krzemienie), E. Puchera (kości) i A. Kreuz (makroszczałki roślinne)⁷.

Druga część książki, napisana przez J. Lüninga, poświęcona jest analizie obiektów nieruchomości (*Die altbandkeramische Siedlungen von Neckenmarkt und Strogen. Die Befunde*). Bardzo

⁵ Por. np. J. Lüning, *Frihe Bauern in Mitteleuropa im 6. und 5. Jahrtausend v. Chr.*, „Jahresschrift des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz”, t. 35: 1988, nr 1, s. 27–93.

⁶ Pewne regionalne różnice w ceramice między badanymi w ramach tego samego projektu stanowiskami dostrzegła także M. Cladders (*op. cit.*), która podkreśla jednak równocześnie dużą jednorodność wczesnej KCWR i zwłaszcza brak jakichkolwiek różnic chronologicznych. Różnicowanie (przy jednoczesnej znacznej jednorodności — „diversity in uniformity”) od samego początku KCWR sugerował też P.J.R. Moddermann w ogólnej charakterystyce tej kultury (P. J. R. Moddermann, *The Linear Pottery Culture: diversity in uniformity*, „Berichten van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek”, R. 38: 1988, s. 63–139).

⁷ Są to wszystko fragmenty opublikowanych już wcześniej prac: D. Gronenborn, *Silexartefakte...*; A. Kreuz, *op. cit.*; E. Pucher, *Viehwirtschaft und Jagt zur Zeit der ältesten Linearbandkeramik von Neckenmarkt (Burgenland) und Strogen (Niederösterreich)*, „Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien”, t. 117: 1987, s. 141–155. W recenzowanej monografii zamieszczono streszczenie ze s. 141 pracy E. Puchera oraz niepublikowany dotąd wykaz oznaczeń kości.

rozbudowane jest opracowanie stanowiska w Neckenmarkt (rozdział 14 — *Neckenmarkt*, s. 323–425), składające się z wielu podrozdziałów. Zdecydowanie krótszy jest rozdział 15 (*Strögen*, s. 425–439), dotyczący stanowiska w Strogen, autorstwa H. Stäuble. Wynika to w dużej mierze ze znacznie prostszej sytuacji stratygraficznej na tym stanowisku.

Całość rozpoczyna krótkie wprowadzenie na temat samych badań wykopaliskowych: wybo-ru stanowisk, prospekcji oraz metodyki wykopalisk. Szczególnie dokładnie omówiono, wzorowany na projektach nadreńskich, sposób eksploracji obiektów i inwentaryzacji materiału (rozdział 13 — *Grabungsvorbereitung und Grabungsmethode*, s. 321–323). Omówienie każdego ze stanowisk otwiera przedstawienie wyników badań geologiczno-gleboznawczych (J. Schalich) oraz krótka historia samych badań wykopaliskowych, po czym następuje prezentacja poszczególnych obiektów. Dla Neckenmarkt rozpoczyna je bardzo dokładny opis domów według następującego schematu: najpierw przedstawione zostały ogólne dane dotyczące samej konstrukcji (typ domu, orientacja, wymiary całości i kolejnych części, opis poszczególnych rzędów poprzecznych i podłużnych oraz głębokość słupków), a potem bardziej szczegółowe informacje o stanie zachowania, rozważania nad dawnym poziomem budowy i głębokością słupków, formą budowy i jej podziałem oraz przynależnością poszczególnych jam do domostwa. Następnie zaprezentowane zostały grupy słupków niezwiązanych z domami, słupki pojedyncze oraz jamy. Bardzo dokładny opis ich eksploracji i poczynionych w jej trakcie obserwacji, a następnie stratygrafii obiektów (ilustrowany licznymi rycinami) miał na celu interpretację niezwykle niekiedy skomplikowanych historii poszczególnych jam.

W sumie na stanowisku zarejestrowano sześć pewnych domów, sugerowana jest także obecność jeszcze jednego, siódmego. Najlepiej zachowane były dwa (1 i 5), dla których można było ustalić formę i długość. Jeśli chodzi o dwa następne (2 i 4), to udało się jedynie odtworzyć w przybliżeniu ich formę, zaś w przypadku dwóch kolejnych (3, 6) — tylko położenie i orientację. Trzy z czterech najlepiej zachowanych chat wzniesione były na planie trapezu, formy stosunkowo rzadkiej we wczesnej KCWR (choć dach miał już plan prostokątny), jeden prostokąta. Środek trzech pierwszych był prawie pusty, co jest typowe dla najstarszych domów KCWR; dom prostokątny miał w środku poprzeczny rząd słupów, co wskazuje na jego późniejszą chronologię, zgodną zresztą z datowaniem na podstawie ceramiki. Cztery najlepiej zachowane konstrukcje były trzyczęściowe. Dom 1 wzniesiony był na terenie płaskim; dom 4 — na stoku. Niezwykle interesujące są rozważania J. Lüninga na temat intencjonalnego usuwania słupów z opuszczonego przez mieszkańców budynku — jako dowód tego typu zachowań interpretuje on ślady po samych słupach w obrębie dołków postłupowych. Obserwuje się je tylko w niektórych częściach domów.

Szczególną uwagę poświęcono w recenzowanej pracy rekonstrukcji historii osady, a zatem powiązaniu domów i jam. W obydwu badanych wykopach (Nordfläche/Fläche 2 i Südfläche/Fläche 1) zarejestrowano po trzy domy, zawsze bardzo blisko siebie, tak, że ich „długie jamy” zachodziły na siebie. Stwierdzono zarazem następującą prawidłowość — w wykopie północnym wspólne były południowo-wschodnie, zaś w wykopie południowym północno-zachodnie części „długich jam”. Przyjmując sugerowany przez E. Lenneis związek czasowy chat z obydwu wykopów, interesujące są zaobserwowane różnice w stylu budowania. Według J. Lüninga mogą być one odbiciem różnych tradycji rodzinnych (klanów).

Na podstawie obserwacji stratygraficznych można było odtworzyć kolejność wznoszenia domów. Okazało się, że uzyskany w ten sposób obraz jest częściowo sprzeczny z wynikami analizy ceramiki. Wynika z niej np., że najstarszy na stanowisku był dom nr 6, który zdaniem J. Lüninga wiązać można nawet z młodszą fazą KCWR (nutową). Sugeruje on zatem następującą sekwencję dla wykopu północnego: domy 5-1-6 (według E. Lenneis 6-5-1). Dla wykopu południowego z analizy ceramiki wynika układ 4-7-2-3, J. Lünig proponuje natomiast 2-3-4 (niemożliwe jest typologiczne i stratygraficzne datowanie domu nr 7), choć zaznacza, że jest to tylko hipoteza; pewny i istotny jest związek poszczególnych chat, a nie ich kolejność.

Oprócz domów i towarzyszących im „długich jam” na stanowisku zarejestrowano jeszcze inne obiekty KCWR, które Autor próbował skonfrontować z wypracowanym dla Aldenhovener Plat-

te modelem „wstęgowego” domu z podwórzem (Hofplatzmodel)⁸, stwierdzając obecność jedynie tzw. jam wschodnich (Ostgruben). Podjął też próbę interpretacji licznych, nie związanych z chatami dołków posłupowych. Jedno ich skupisko uznał za czworokątne ogrodzenie towarzyszące północno-wschodniej części domu 1. Układ taki ma liczne analogie, czego nie można powiedzieć o grupie słupków w formie łuku, zlokalizowanych w pobliżu domu nr 5, choć według Autora niezwiązanych z nim. Nie wyklucza on jednak datowania ich na okres rozwoju KCWR.

Następnie J. Lüning zajął się problemem wkopów z czasów młodszej KCWR, które stwierdzono we wszystkich kompleksach „długich jam”. Zdaniem Autora związek ten nie jest przypadkowy, a cel wkopywania się we wcześniejsze jamy nie mógł być czysto utylitarny, lecz raczej obrzędowy (doroczne święta, pożegnanie z domostwem, podkreślenie ciągłości).

Część poświęconą Neckenmarkt zamyka krótkie streszczenie, niestety, tylko w języku niemieckim.

Rozdział 15, poświęcony osadzie w Strogen, autorstwa H. Stäuble, jest znacznie krótszy. Zawiera jedynie prezentację obiektów, bez wnikania w kwestie ich chronologii czy dokładniejszej interpretacji. Na stanowisku tym zarejestrowano w sumie 4 zachowane szczątkowo (pojedyncze słupy) domy i towarzyszące im jamy. W przeciwieństwie do Neckenmarkt odległości między domami były większe, jamy nie przecinały się, sytuacja była zatem znacznie mniej skomplikowana, choć z drugiej strony praktycznie niemożliwe było na podstawie stratygrafii odtworzenie wzajemnych relacji między domami. Autor nie zajmował się zatem wcale tą kwestią. Wszystkie obiekty koncentrowały się na powierzchni 900 m²; przypuszcza się, że ta osada wczesnej fazy KCWR przebadana została w całości.

Konkludując, należy stwierdzić, że odczuwalny jest brak jakiegoś większego podsumowania recenzowanej pracy — jednej, wspólnej syntezy, dyskusji uzyskanych wyników i wyraźnego uwytknienia tych z nich, które są naprawdę istotne, a umykają gdzieś w gąszczu mniej ważnych informacji. Konsekwentne trzymanie się, po pierwsze, zdecydowanego podziału na dwie odrębne części, po drugie, ich prezentacja w kolejności chronologicznej jest niewątpliwie pewną jej słabością. Niepotrzebne wydaje się powtarzanie przez E. Lenneis i J. Lüninga ogólnych informacji na temat stanowisk — położenia, kryteriów wyboru, wielkości, historii badań. Aby jednak wyrobić sobie na ten temat ogólny pogląd, trzeba stale porównywać dane z obu części, gdyż każdy z Autorów kładzie nacisk na nieco inne aspekty. Dużą wadą jest prezentacja obiektów nieruchomych, a więc informacji podstawowych, dopiero po analizie pochodzącego z nich materiału i dokonanej na tej podstawie rekonstrukcji zasiedlenia osady. Wszystko to sprawia, że praca nie jest spójna, a lektura jej wymaga od czytelnika dużej uwagi. Ogólnie zresztą przyznać trzeba, że publikacja stanowisk w Neckenmarkt i Strogen nie jest lekką książką — wiele jest w niej informacji niezwykle szczegółowych, nieco nużących dla osoby zainteresowanej nie tyle samą procedurą badawczą ile jej wynikami. Orientację w gąszczu danych ułatwia bardzo przejrzysty system podrozdziałów. Tak szczegółowa prezentacja całego materiału oraz opis jego analizy wraz z wszystkimi jego ograniczeniami nie jest jednak wadą, lecz wielką zaletą książki, prowokującej do dyskusji nad samym warszatem badawczym, zarówno na etapie prac terenowych, jak i gabinetowych. Może ona być wzorem opracowania, w którym poprzez rzetelną, popartą ogromną wiedzą analizę wszystkich dostępnych źródeł, pozyskiwanych i dokumentowanych z pełną świadomością wszelkich zachodzących na stanowisku procesów, a także ograniczeń i możliwości interpretacyjnych, nawet z pozornie nienajlepszych stanowisk (słabo zachowanych, o skomplikowanej sytuacji stratygraficznej) wyciągnąć można wiele informacji, będących podstawą do rozważań nie tylko na poziomie pojedynczej osady. Praca ta wnosi bowiem wiele nowego do ogólnej, słabej dotąd, niestety, wiedzy na temat wczesnych społeczności KCWR. Szczególnie istotna wydaje się kwestia regionalizacji już na tym etapie rozwoju tej kultury, a także problem kontynuacji i tradycji przez cały czas jej trwania. Trochę szkoda, że tak mało uwagi poświęcono rozważaniom nad znaczeniem obserwowanych różnic regionalnych i chronologicznych. Z zagadnień bardziej szczegółowych interesujące jest omówie-

⁸ U. Boelicke, *op. cit.*, s. 19, ryc. 3.

nie struktury osad wczesnej KCWR, z którego wyłania się zróżnicowany, lecz zarazem podporządkowany określonym regułom obraz.

Przytoczone zatem powyżej krytyczne uwagi nie stoją w sprzeczności z ogólną bardzo dobrą oceną recenzowanej pozycji i z przekonaniem o jej wyjątkowym charakterze.

Joanna Pyzel

HABITATS DE L'ÂGE DU BRONZE À LYON VAISE (RHÔNE), Paris Jacques coll., *Archéologie préventive*, (n°) *Documents d'archéologie française*, n° 88, Paris 1998, 206 ss., franc. cizyng w tekście.

Moim obawianym tematem ogromnego szeregu archeologicznych badań terenowych na terenach dotychczas niewykorzystanych, pełne opracowanie wyników tychże badań, wykreślenie planu pracy metodologicznych aspektów i sprawozdania, wręcz prozaię odwołania do rzeczywistości i — jako takie — odwołania do sprawy? Dobrym przykładem tego rodzaju jest prezentowana praca — monografia naukowa z opłakiem na stanowisku Lyon Vaise, badania w latach 1992-1997 w związku z budową obwodnicy w północnej części miasta. Była to odległość — z punktu widzenia archeologii — przedsięwzięcie, umożliwiające całkowicie przebudować obszar o powierzchni 43 ha, na którym obierano plany budowy i wykonano prace, zbudowano jako 80 metr w stronę ulicy „Documents d'archéologie française”, w cyklu „Archéologie préventive” poświęconym badaniom terenowym, stanowi pełne i szczegółowe opisy prac terenowych podsumowujących wyniki badań na tym stanowisku, a zarazem — książka stała się wykładem w przedmiocie od planów do budownictwa i czasu teraźniejszego.

Najlepszą monografią jest *Archéologie préventive*, wydkiem współpracy między archeologią (Monique de Bally, Pierre Jacques, Christian Vermeulen) i innymi dziedzinami (Pascal Bertran, Odile Franc, z udziałem polskiego Jacques-Armand Sigaut), archeologia Laurent Fabre, archeologia (Viviane Fournier) oraz ulicy (Mathieu Gliniewicz, Mathieu Roussier). At wzięci wzięci jest z ANR — *Archéologie préventive* w Francji do prowadzenia badań terenowych na terenach dotychczas niewykorzystanych? *Archéologie préventive*, a zarazem *Archéologie préventive*, jest Pierre Jacques.

Praca składa się z części wstępnej (Bally) z nich zawiera od 2 do 7 podrozdziałów), przedmiotem jest Wprowadzenie (jak również od J.-P. Desgats i A. Speller) oraz Wzrost (autor: P. Jacques), z uwzględnieniem podsumowania ogólnego, bibliografię oraz skróconymi w językach francuskim, angielskim i niemieckim.

Rozdział 1, Le site, zawiera genezę i historię stanowiska Lyon Vaise od strony archeologicznej i geograficznej. Opisano tu, w sposób rzeczowy i krytyczny, genezę, plan budowy i reprezentatywność danych archeologicznych, czynniki naturalne i antropogeniczne powodujące degradację terenu archeologicznego oraz najwcześniejsze założenia metodologiczne pracy.

Stanowisko Lyon Vaise znajduje się na pograniczu dwóch dotychczas dotychczas nie wykorzystanych terenów Le Duchêne oraz strony Vaise po zachodniej stronie Saony; opisuje ona wykładanie w dużej części nie wykorzystanych, a zwłaszcza niewielkich naczynek. Skonkretna monografia na stanowisku ukazała się głównie w wyniku ukonkretnienia problematyki pracy wyjątkowej partii

¹ Por. przykład polskiej literatury w tym zakresie, np. *Archéologie préventive* (Badania terenowe w celu uniknięcia ingerencji w dziedzictwo kulturowe) i M. Kąkol, A. Kąkol, ed., *Prace 2000*, oraz *La préventive* (Zbiór z badań wykopaliskowych na terenie stanowiska 44 w Mielgułowie, Poznań i okolice, S. Kąkol, ed., Kraków 2001), *Prace 2000* (Zbiór z badań wykopaliskowych na terenie stanowiska 44 w Mielgułowie, Poznań i okolice, S. Kąkol, ed., Kraków 2001).

² Stowarzyszenie ANR (Association pour les Fouilles Archéologiques Nationales) zostało utworzone w roku 2001 przez DRAP (Direction Nationale de Recherche de l'Archéologie Préventive).